

УДК 342.7-05:004.056.55(477):061.1EU
DOI

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ В УКРАЇНІ: ЮРИДИЧНЕ ПОЛЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ

Павлик Надія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0003-2601-4104

E-mail: Pavlyk-N@zu.edu.ua

Сейко Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-6197-9553

E-mail: sejkona.zdu@gmail.com

Котловий Сергій, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0001-7724-9398

E-mail: kotlovuy@gmail.com

Стаття присвячена аналізу нормативно-правового регулювання захисту персональних даних у соціальних дослідженнях України в контексті вимог GDPR. Розглянуто положення Закону України «Про захист персональних даних», принципи інформованої згоди, пропорційності та обмеження мети обробки. Проаналізовано роль Уповноваженого ВРУ з прав людини та перспективи законопроекту №8153. Висвітлено рекомендації Міністерства освіти і науки щодо управління науковими даними й окреслено проблеми гармонізації українського та європейського законодавства.

Ключові слова: соціальні дослідження, GDPR, персональні дані, дані дослідження, етика.

PROTECTION OF PERSONAL DATA IN SOCIAL RESEARCH IN UKRAINE: LEGAL FIELD AND EUROPEAN GUIDELINES

Pavlyk Nadiya, Doctor of Sciences (Pedagogy), Full Professor, Professor of the Department of Social Technologies, Zhytomyr Ivan Franko State University.

ORCID: 0000-0003-2601-4104

E-mail: Pavlyk-N@zu.edu.ua

Seiko Nataliia, Doctor of Sciences (Pedagogy), Full Professor, Professor of the Department of Social Technologies, Zhytomyr Ivan Franko State University.

ORCID: 0000-0002-6197-9553

E-mail: sejkona.zdu@gmail.com

Kotlovuy Sergiy, PhD (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Technologies, Zhytomyr Ivan Franko State University.

ORCID: 0000-0001-7724-9398

E-mail: kotlovuy@gmail.com

The article is aimed at solving the problems of analyzing the regulatory and legal regulation of personal data protection in Ukraine in the context of social research and identifying the impact and requirements of the GDPR on the Ukrainian legal system. The article analyzes the regulatory and legal principles of personal data protection in social research in Ukraine in the context of the requirements of the General Data Protection Regulation of the European Union (GDPR). The key provisions of the Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data" are considered, including the definition of informed consent, limitation of the purpose of processing, prohibition of processing sensitive categories of data, the principle of proportionality, obligations of data controllers and institutional control. The current regulatory system based on the activities of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights is analyzed, and the prospects for adopting the new draft law No. 8153 as a step towards harmonization with European law are also characterized. Special attention is paid to the recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the management of scientific data in the field of research activities. The problems associated with the lack of specialized mechanisms for working with personal data in social research, as well as the difficulties in ensuring simultaneous compliance with Ukrainian and European legislation, are identified. The article takes into account the GDPR requirements for the collection and processing of personal data outside the EU, which oblige researchers to ensure transparency, security and full information of research participants. Harmonization of national and European norms is considered a necessary condition for improving the quality, ethics and legitimacy of social research in Ukraine.

Keywords: social research, GDPR, personal data, research data, ethics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Інформаційне суспільство висуває нові вимоги до якості та змісту соціальних досліджень, що покликані формувати нові знання як про поточні суспільні процеси й потреби різних груп населення у них, так і надавати обґрунтовані можливості для стратегічного планування державної соціальної політики. А саме, збір та обробка персональних даних у соціальних дослідженнях, зокрема в умовах цифровізації, ставить перед дослідниками низку етичних та правових викликів. Захист приватності учасників і учасниць дослідження, прозорість методів збору інформації та гарантії безпеки даних стали критично важливими аспектами дослідницької практики.

Прийняття Загального регламенту захисту даних (General Data Protection Regulation, GDPR [4]) у Європейському Союзі у 2016 році суттєво змінило підхід до обробки персональних даних, зокрема, у сфері соціальних досліджень, у яких цільовою аудиторією дослідження часто є вразливі категорії людей. Незважаючи на те, що Україна не є членом ЄС, положення GDPR мають значний вплив на українське законодавство, практику досліджень та міжнародну співпрацю в академічному середовищі. Зокрема, Угода про асоціацію між Україною та ЄС [10], яка набула чинності 1 вересня 2017 року, передбачає, що Україна повинна забезпечити належний рівень захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів. Це визначає потребу імплементації положень GDPR у національне законодавство, на шляху до якої вже зроблені певні кроки, як-от подання до Верховної Ради проекту закону № 8153, спрямованого на гармонізацію українського законодавства з GDPR. Цей проект включає принципи GDPR, такі як законність, прозорість, обмеження мети, мінімізація даних, точність, обмеження зберігання, цілісність та конфіденційність, а також підзвітність [1]. Наразі нагляд за захистом персональних даних в Україні здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини. Однак, ця структура не є спеціалізованим органом з питань захисту даних, що створює певні виклики в ефективному впровадженні та контролі за дотриманням стандартів GDPR [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту персональних даних у соціальних дослідженнях набуває дедалі більшої уваги в межах українського та європейського академічного дискурсу. Зокрема, у дослідженні D. Korchynskiy, A. Kobrin та V. Nekrutenko (2020) підкреслюється складність імплементації принципів GDPR в Україні

через відсутність незалежного органу контролю та чітких механізмів забезпечення прав респондентів, зокрема в дослідницькій діяльності [2]. У публікаціях Європейської комісії акцент зроблено на необхідності дотримання етичних вимог при зборі персональних даних у межах фінансованих проєктів ЄС, незалежно від країни їх реалізації, що створює нові виклики для українських дослідників [4]. Аналітичні матеріали Ради Європи (2023) звертають увагу на важливість створення в Україні спеціалізованого органу з питань захисту даних як обов'язкової складової гармонізації із європейським правом [8]. У контексті академічної етики вагомий внесок у формування практичного дискурсу зроблено аналітичним центром Cedoss, який порушує етичні питання збору даних у воєнний час, наголошуючи на потребі створення безпечного середовища для респондентів, особливо у роботі з вразливими групами. Таким чином, наявна дослідницька база підтверджує актуальність і необхідність подальшого осмислення правових та етичних аспектів захисту персональних даних у соціальних дослідженнях в Україні. Відсутність співвіднесення українських і європейських етичних засад проведення соціальних досліджень унеможливорює ефективну двосторонню співпрацю дослідників, уповільнює дослідницькі проєкти та будує бар'єри на шляху до міжнародної наукової співпраці.

Мета дослідження: проаналізувати нормативно-правове регулювання захисту персональних даних в Україні в контексті соціальних досліджень та показати вплив і вимоги GDPR до української правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативно-правові засади збору, обробки та збереження даних в соціальних дослідженнях в Україні регулюються діючими нормативно-правовими актами, а саме:

Закон України «Про захист персональних даних» [5].

Етичний кодекс ученого України (схвалений Постановою загальних зборів НАН України, №2 від 15.04.2009) [3].

Закон України «Про захист персональних даних» визначає базові поняття, серед яких у контексті нашого дослідження та порівняння з GDPR можна визначити:

- персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (стаття 2 закону);
- згода суб'єкта персональних даних – добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди (стаття 2);
- знеособлення персональних даних – вилучення відомостей, які дають змогу прямо чи опосередковано ідентифікувати особу (стаття 2);
- обробка персональних даних – будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем (стаття 2);
- персональні дані можуть бути віднесені до конфіденційної інформації про особу законом або відповідною особою (стаття 5);
- мета обробки персональних даних має бути сформульована в ... документах, які регулюють діяльність володільця персональних даних, та відповідати законодавству про захист персональних даних (стаття 6);
- у разі зміни визначеної мети обробки персональних даних на нову мету, яка є несумісною з попередньою, для подальшої обробки даних володільць персональних

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

даних повинен отримати згоду суб'єкта персональних даних на обробку його даних відповідно до зміненої мети (стаття 6);

- склад та зміст персональних даних мають бути відповідними, адекватними та ненадмірними стосовно визначеної мети їх обробки (стаття 6);
- обробка персональних даних здійснюється для конкретних і законних цілей, визначених за згодою суб'єкта персональних даних (стаття 6);
- подальша обробка персональних даних в історичних, статистичних чи наукових цілях може здійснюватися за умови забезпечення їх належного захисту (стаття 6);
- забороняється обробка персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних (стаття 7, окрім «за умови надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на обробку таких даних»);
- використання персональних даних володільцем здійснюється у разі створення ним умов для захисту цих даних. Володільцю забороняється розголошувати відомості стосовно суб'єктів персональних даних, доступ до персональних даних яких надається іншим суб'єктам відносин, пов'язаних з такими даними (стаття 10);
- не допускати розголошення у будь-який спосіб персональних даних, які їм було довірено або які стали відомі у зв'язку з виконанням професійних чи службових або трудових обов'язків (стаття 10);
- держави-учасниці Європейського економічного простору, а також держави, які підписали Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, визнаються такими, що забезпечують належний рівень захисту персональних даних (стаття 29);
- персональні дані не можуть поширюватися з іншою метою, ніж та, з якою вони були зібрані (стаття 29).

Таким чином, проаналізований закон відображає зміст основних вимог GDPR щодо проведення соціальних досліджень, визначаючи достатньою умовою для збору, обробки та збереження даних поінформовану згоду суб'єкта цих даних, що включає розуміння мети збору даних (яка не може бути зміненою), терміну зберігання даних та їх належного захисту.

Окрім нормативної визначеності, у практиці соціальних досліджень важливим є також дотримання етичних принципів. Адже законодавче регулювання не завжди охоплює усі ситуації, що виникають у взаємодії з респондентами, особливо у випадках збору чутливих даних чи досліджень у кризових умовах. Саме тому постає потреба в осмисленні етичних викликів, з якими стикаються дослідники в реальних польових умовах. Діючий в Україні «Етичний кодекс ученого України» пріоритезує соціальну відповідальність учених за зумовлення можливої небезпеки для людини, суспільства, економіки або природи, визначає базові принципи поваги, компетентності, чесності, академічної доброчесності та наголошує на необхідності збереження гідності та прав людини у дослідницькій діяльності.

Методичні рекомендації щодо управління науковими даними Міністерства освіти і науки України [7] мають рекомендаційний характер, описують алгоритми збору, обробки та зберігання відкритих баз даних та визначають такі поняття:

- наукові (дослідницькі) дані ☐ дані або дані та метадані, зібрані та (або) одержані в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень, які, зокрема, використовуються для підтвердження таких досліджень та отриманих наукових результатів;

- оптимізовані наукові (дослідницькі) дані (FAIR-дані) [2] дані, які зберігаються в електронній формі та відповідають принципам належного управління науковими (дослідницькими) даними (принципам FAIR);
- первинні дані [2] це інформація, що збирається / отримується вперше під конкретну дослідницьку потребу у необробленому вигляді. Також інформація щодо кількісної та якісної характеристики явищ і процесів, надана респондентами під час статистичних спостережень;
- план управління даними [2] документ, що містить опис того, як обробляються наукові (дослідницькі) дані впродовж повного свого життєвого циклу, [2] від планування наукового дослідження до збирання, аналізу, збереження, опублікування та повторного використання.

Наразі у Верховній Раді України розглядається Проект Закону про захист персональних даних [9], спрямований на узгодження норм українського законодавства з європейськими стандартами у сфері правил обробки та захисту особистої інформації. Проект Закону пройшов у 2023 році правову експертизу щодо його відповідності стандартам Ради Європи та Європейського Союзу [8], водночас, його імплементація в Україні, особливо в частині створення незалежного регулятора (упровадження інституту Data Protection Officer), досі обговорюється [6].

Таким чином, питання збору, обробки та зберігання персональних даних у соціальних дослідженнях в Україні залишається надзвичайно актуальним в умовах інтеграції до європейського правового простору. Закон України «Про захист персональних даних» загалом відображає основні принципи GDPR, зокрема [2] визначення чіткої мети обробки даних, необхідність поінформованої згоди, заборону на обробку чутливих категорій інформації без згоди суб'єкта та вимоги до захисту даних.

Проведений аналіз нормативно-правового підґрунтя захисту даних в соціальних дослідженнях свідчить про наявність широкого кола дискусивних питань, зокрема:

Наявність законодавчих норм не гарантує етичну поведінку дослідників у складних і непередбачуваних ситуаціях, що вимагає розвитку внутрішньої професійної етики та обговорення конкретних кейсів у науковій спільноті.

Відсутність чітко визначених механізмів поводження з персональними даними у соціальних дослідженнях створює сірі зони, в яких дослідники змушені інтерпретувати законодавство самостійно, іноді [2] на власний ризик.

Формальна інформована згода без глибокої поінформованості респондентів і респонденток ускладнює етичну обґрунтованість досліджень, особливо в умовах низької цифрової грамотності або соціальної вразливості опитуваних.

Розмежування між даними для наукових цілей і персональними даними не завжди є очевидним, що вимагає створення спеціалізованих методичних роз'яснень і підтримки дослідницьких інституцій.

Гармонізація українського законодавства з GDPR не лише юридична вимога, але й практичний інструмент для підвищення якості та безпечності дослідницької діяльності, що включає міжкультурну етику, міжнародну відповідальність та цифрову доброчесність.

Висновки дослідження і перспективи подальших наукових досліджень. Проведений аналіз законодавчої бази України свідчить про наявність фундаментальних засад для захисту персональних даних у соціальних дослідженнях. Закон України «Про захист персональних даних» містить основні принципи, що кореспондують з положеннями GDPR, зокрема [2] вимоги щодо інформованої згоди, обмеження мети обробки, забезпечення належного захисту даних, заборону на обробку чутливих категорій інформації без спеціальної згоди тощо. Проте на практиці дослідники мають обмежені

інструменти для роботи з персональними даними, а також недостатнє розуміння меж застосування цих норм у сфері соціальних досліджень.

Наразі в Україні відсутні механізми, які б уніфіковано регулювали обробку наукових і соціальних даних відповідно до європейських стандартів. Функцію контролю за дотриманням законодавства про захист персональних даних виконує Уповноважений Верховної Ради з прав людини, однак ця структура не має спеціалізації на роботі з дослідницькою спільнотою. Наявні методичні рекомендації МОН щодо управління дослідницькими даними мають рекомендаційний характер і лише частково покривають етичні та юридичні аспекти збору персональних даних у соціальних дослідженнях.

Розгляд законопроекту №8153 та позитивні висновки Ради Європи свідчать про поступ у напрямі гармонізації з GDPR, однак в Україні досі не створено незалежного органу з контролю у сфері захисту даних, що є обов'язковою вимогою європейських підходів. Також важливо, що положення статті 3 GDPR, яка регламентує обробку персональних даних за межами ЄС, накладає додаткові зобов'язання для дослідників, які працюють з громадянами ЄС або фінансуються європейськими програмами.

Уважаємо перспективним надалі проводити моніторинговий аналіз впливу нового законопроекту про захист персональних даних (№8153) на практику соціальних досліджень в Україні після його прийняття; вивчення ролі та функціоналу Уповноваженого ВРУ з прав людини у контексті підтримки дослідницької діяльності та захисту прав; реалізувати порівняльний аналіз правових режимів персональних даних у науковій сфері в країнах ЄС та Україні, з особливим фокусом на соціальні науки; дослідити інституційну спроможність ЗВО та наукових установ щодо впровадження механізмів управління науковими даними відповідно до принципів FAIR і вимог GDPR; вивчати та поширювати етичні практики роботи з персональними даними у соціальних дослідженнях, проведених в Україні за міжнародної участі або фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Data Protection Laws and Regulations Ukraine 2024-2025. URL: [https://iclg.com/practice-areas/data-protection-laws-and-regulations/ukraine?](https://iclg.com/practice-areas/data-protection-laws-and-regulations/ukraine?lang=en)
2. Korchynskyi D., Kobrin A., Nekrutenko V. (2020). Ukrainian GDPR: The reality and future of privacy legislation in Ukraine. IAPP. URL: <https://iapp.org/news/a/ukrainian-gdpr-the-reality-and-future-of-privacy-legislation-in-ukraine>
3. Етичний кодекс ученого України. Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>
4. Загальний регламент про захист даних. URL: <https://www.gdpr.org.ua/>
5. Закон України Про захист персональних даних. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481. Редакція від 18.01.2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
6. Законопроект «Про захист персональних даних» не передбачає перехідного періоду: правозахисники. Українська Гельсінська спілка з прав людини (2024). <https://www.helsinki.org.ua/articles/zakonoproiekt-pro-zakhyst-personalnykh-danykh-ne-peredbachaie-perekhidnoho-periodu-pravozakhysnyky/>
7. Методичні рекомендації щодо управління науковими даними для закладів вищої освіти та наукових установ у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних розроблені робочою групою з питань управління науковими даними, утвореною наказом Міністерства освіти і науки України від 30.05.2024 № 780 <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/metod-rekomendatsiyi-shchodo-upravlinnya-naukovymy-danymy-31-12-2024.pdf>
8. Правовий висновок на проект Закону України «Про захист персональних даних» (№8153 від 25 жовтня 2022 року). Проект Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів прав людини в Україні», 24 квітня 2023 року. URL: <https://rm.coe.int/opinion-on-the-draft-law-on-personal-data-protection-final-ukr/1680ab9e07>

9. Проект Закону про захист персональних даних
<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707>
10. Угода про асоціацію. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

REFERENCES

1. Data Protection Laws and Regulations Ukraine 2024-2025. URL: <https://iclg.com/practice-areas/data-protection-laws-and-regulations/ukraine?>
2. Korchynskyi D., Kobrin A., Nekrutenko V. (2020). Ukrainian GDPR: The reality and future of privacy legislation in Ukraine. IAPP. URL: <https://iapp.org/news/a/ukrainian-gdpr-the-reality-and-future-of-privacy-legislation-in-ukraine>
3. Etychnyi kodeks uchenoho Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>
4. Zahalnyi rehlament pro zakhyst danykh. URL: <https://www.gdpr.org.ua/>
5. Zakon Ukrainy Pro zakhyst personalnykh danykh. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2010, № 34, st. 481. Redaktsiia vid 18.01.2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
6. Zakonoproiekt «Pro zakhyst personalnykh danykh» ne peredbachaie perekhidnoho periodu: pravozakhysnyky. Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny (2024). <https://www.helsinki.org.ua/articles/zakonoproiekt-pro-zakhyst-personalnykh-danykh-ne-peredbachaie-perekhidnoho-periodu-pravozakhysnyky/>
7. Metodychni rekomendatsii shchodo upravlinnia naukovyimi danymi dlia zakladiv vyshchoi osvity ta naukovykh ustanov u chastyni vyznachennia mekhanizmv zberezhennia ta povtornoho vykorystannia naukovykh danykh rozrobleni robochoiu hrupoiu z pytan upravlinnia naukovyimi danymi, utvorenoiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 30.05.2024 № 780 <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/metod-rekomendatsiyi-shchodo-upravlinnya-naukovyimi-danymi-31-12-2024.pdf>
8. Pravovyi vysnovok na proiekt Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» (№8153 vid 25 zhovtnia 2022 roku). Proiekt Rady Yevropy «Pidtrymka vprovadzhennia yevropeyskykh standartiv prav liudyny v Ukraini», 24 kvitnia 2023 roku. URL: <https://rm.coe.int/opinion-on-the-draft-law-on-personal-data-protection-final-ukr/1680ab9e07>
9. Proiekt Zakonu pro zakhyst personalnykh danykh
<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707>
10. Uhoda pro asotsiatsiiu. Uriadovy portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>